

PAPER DETAILS

TITLE: KISI ÇÖZÜMLEMELERİNDE GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLASIMLAR VE PHILIPPE HAMON
ÖRNEKÇESİ

AUTHORS: Kamil CIVELEK

PAGES: 311-324

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31377>

KİŞİ ÇÖZÜMLEMELERİNDE GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIMLAR VE PHILIPPE HAMON ÖRNEKÇESİ*

Kamil CİVELEK**

ÖZET

Bu çalışmada temelleri göstergebilime dayanan ve bir anlatıda kişilerin işleyişi ile anlam üretimine uygulanan yaklaşımları ele alınacaktır. Greimas ve Eco örnekçeleri kısaca tanıtıldıktan sonra Philippe Hamon'un göstergebilimsel örnekçesi ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: kişi, göstergebilim, eyleyen, oyuncu, eyleyensel ve izleksel roller, Hamon.

ABSTRACT

SEMIOTIC APPROACHES IN CHARACTER ANALYSES AND PHILIPPE HAMON MODEL

In this study, approaches based on semiotics and applied to treatment of characters as well as to the production of meaning are handled. Following the brief introduction of Greimas and Eco models, Philippe Hamon's semiotic model is examined in detail.

Key Words: character, semiotic, actant, actor, actantial and thematic roles, Philippe Hamon.

Anlatı kişileri yalnızca sözcüklerden, kâğıttan ya da mürekkepten yapılmış varlıklar değil, yazma ve okuma eylemleri sonucunda, adları ve eylemleriyle gerçekten yaşıyormuş izlenimi verebilen, okurun belleğinde ve insanlığın ortak kültür tarihinde yerlerini alan, ünlü şair Paul Valery'nin de dediği gibi, birer

* Bu makale 25-26 Ekim 2007 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesinde düzenlenen V. Ulusal Frankofoni Kongresinde sunulan bildiri metninin geliştirilmiş biçimidir.

** Araştırma Görevlisi Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü.

organsız canlı varlıklara dönüştürler. Yazarının imgeleminden çıkıp beyaz sayfalar boyunca satır aralarında yaşam bulan ve kitabın kapağını kapattıktan sonra okurun belleğinde yer eden anlatı kişilerinin incelenmesi zevkli olduğu kadar zor bir uğraştır da.

Anlatı kişilerinin geleneksel roman anlayışında sahip olduğu konum bilinen bir durumu açılar: kişi birincil dereceden bir rol ve öneme sahiptir, anlatının diğer yerlemleri (zaman ve uzam) onun çevresinde gelişir ve yapılır. Kişi anlatıdan çıkarıldığında geriye elle tutulur bir şey kalmaz izlenimi uyanır. Her ne kadar *Yeni Roman* örneğinde kişinin anlatıdaki yeri, önemi ve işlevleri daha aza indirgenmiş olsa da anlatı kişileri, yazınsal üretimlerin vazgeçilmez yerlemlerinden biri olma özelliğini korur. Ne de olsa üretimi, tüketicisi ve ürünü insanı imleyen uçsuz bucaksız bir okyanus değil midir yazın/roman? Belki de bu nedendir ki, dünya yazın tarihinin birçok yapıtı doğrudan anlatı kişilerine göndermede bulunur: *Tristan ve Iseult*, *Madame Bovary*, *Goriot Baba*, *Eugenie Grandet*, *Aldolphe*, *Carmen*, *Atala*, *Robinson Crusoe*, *Paul ve Virginie*, *Don Kışot*, *Nicholas Nickleby*, *Karamazov Kardeşler*, *Anna Karanina*, *İnce Memed*, *Cezmi*, *Efruz Bey*, *Cevdet Bey ve Oğulları* bir çırpıda akla gelen örnekleri oluşturur. Bu noktada, yazın tarihi boyunca aynı ya da değişik adlarla yeni baştan gündeme gelen anlatı kişilerinin insanlığın ortak tarihsel ve ekin sel kalıtı olduğunu söylemek de yerinde olacaktır.

Aristo'dan günümüze yazın ve eleştiri çevrelerinin anlatı kişisine bakış açıları belli bir çeşitlilik gösterir. Ancak biz bu çalışmada daha çok temelleri göstergebilime dayanan ve bir anlatıda kişilerin işleyişi ile anlam üretimine uygulanan yaklaşımları ele almakla yetineceğiz. Greimas ve Eco örnekçelerini kısaca tanıttıktan sonra Philippe Hamon'un göstergebilimsel örnekçesini ayrıntılı olarak ele alacağız.

Anlatı kişilerinin anlam ve değerini çözümlemeyi amaçlayan bu yaklaşımları üç ana başlık altında sınıflandırmak olanaklıdır:

- **Anlatımsal Göstergebilim Yaklaşımı – Greimas Örnekçesi** (modèle sémiotique)
- **Göstergebilimsel Yaklaşım – Hamon Örnekçesi** (modèle sémiologique)

• Gösterge(bilimsel)-Edimbilimsel Yaklaşım- Eco Geleneği Örnekçesi
(modèle sémio-pragmatique)

Bu yaklaşımlardan birincisi, anlatı kişisini « eylem »i ile değerlendiren Algirdas Julien Greimas'ın anlatımsal göstergebilim örnekçesidir. Greimas örnekçesi, anlatıların sonsuz çoğulluğu içerisinde aynı kişiler dizgesinin bulunduğu düşüncesinden hareketle *oyuncu* (acteur) ile *eyleyen* (actant) arasında bir farklılığı gündeme getirerek, bir anlatıda, bireysel bir arayışın peşinde sürekli devinim durumunda olan anlatı kişilerinin anlatımsal izlencelerinde ortaya çıkan eyleyensel öğeleri ortaya koymaya girişir. Böylelikle Rus masallarında, kişilerin değişen öğeler olduğunu bununla birlikte eylemlerin ve kişilerin işlevlerinin değişmediğini saptayarak, söylemin işleyişini çözümlemeye girişen Vladimir Propp'un örnekçesinden hareketle kendi kuramını geliştirir. Propp'un yedi tür kahramanın yerine getirdiği 31 anlatısal işlevden oluşan eylem alanlarından hareketle giriştiği anlatı çözümleme örnekçesinden Greimas; isteyim, iletişim ve güç eksenlerinde ikiyeşli olarak birleştirdiği ve altı eyleyenden (gönderici, alıcı, nesne, özne, yardımcı ve engelliyici) oluşan kendi örnekçesini geliştirir. 'Eyleyen' kavramını genel 'kişi' kavramından farklı bir anlamla donatır. Ona göre bir insan, hayvan ya da soyut bir kavram eyleyen olabilir. Bir başka deyişle eylem alanına giren her öğe bir eyleyendir. Bir anlatıdaki kişiler ise belirli roller üstlenmiş insan ya da insanbiçimli 'oyuncular' olarak adlandırılır. Bu bağlamda 'eyleyen' ile 'oyuncu' arasında bir ayrıklığı gündeme getirir. Böylelikle *oyuncu*, kişiliği, adı, yaşı, bedensel ve tinsel portresi ile eylem düzleminde diğerleri ile ilişkileri açısından özellik kazanan *eyleyen* kişi olarak algılanır. Demek ki eyleyenler öncelikle söylemdeki işlevlerinden hareketle belirlenirler, daha sonra durumları (gönderici, alıcı, nesne, özne, yardımcı ve engelliyici) saptanır ve bu durumların değişip değişmediği incelenir. Sonuç olarak söylemdeki dönüşümler, gelişme, ilerleme, biçim ve koşullar eyleyenler açısından ortaya konur. Böylelikle söylem ve anlatının çözümlemesi (daha çok eylem alanlarının tanımlanması ve anlamlandırılması yoluyla) çeşitli aşamalardan (/düzeylerde) sonra tamamlanır.

Üçüncü yaklaşım anlatı kişilerini bir *okuma etkisi* (effet de lecture) olarak tasarlayan ve okurun anlatı kişileri ile bağıntılarını düzenleyen yöntemleri belirlemeye çalışan Umberto Eco geleneğindeki gösterge-edimbilimsel örnekçedir. Bu örnekçeye göre, yazınsal metinde anlatıcı tarafından belirlenmiş sunulma, değerlendirme ve sahneye konma biçimleriyle, okurun anlatı kişisi ile ilgili belleğinde tuttuğu imge ve kişinin okurda uyandırdığı duyguların incelenmesi söz konusudur. Bu bağlamda bir anlatı metninin içerdiği ve okurun kişiyi bunlar aracılığıyla alımladığı üç tür okuma etkisinden söz edilir.. Vincent Jouve bu etkileri *effet-personnel*, *effet-personne* ve *effet-prétexte* olarak adlandırır. Bu etkiler için benimsenen terimlerin Fransızcalarına, Türkçe karşılıklar olarak şunlar önerilebilir:

Anlatımsal etki (effet-personnel)

Yanılsama etkisi (effet-personne)

İmgelemsel etki (effet-prétexte)

Anlatımsal etki, kişiyi metnin anlamının bir ögesi ve okuma eyleminin dayanak noktası olarak tanımlar. Bu bağlamda kişiyi anlamın bir ögesi olarak belirlemenin farklı biçimleri söz konusu olabilir: ya bütünü göstergebilimsel bir bakış açısında kalınarak “oyuncu, eyleyen ve izleksel rol” ulamlarından yararlanılır ya da okurun anlam üretimini oluşturduğu bilişsel yöntemlere başvurulur.

Yanılsama etkisi ise anlatı kişinin yaşadığı izlenimini uyandıran göndergesel yanılsamayı ve okurun duygusal yükle(n)mesini yönlendiren metnin biçimini ortaya koyan yöntemler aracılığıyla incelenmesini içerir. Anlatıcı, anlatı kişisini “yaşatmak” için birçok yöntemi kullanabilir. Özel ad verme, içsel bir yaşamın çağrıştırılması, görece bir öngörülemezlik sonucu oluşturulmuş kesitsel yaşam etkisi (tıpkı zaman içinde insan varlığında oldu gibi yaşam kesitlerinin oluşturulması anlamında), özerklik (odaklayım kimin üzerine?) bunlar arasında sayılabilir. Bunlarla birlikte farklı anlatı kişileri ile bağıntısı anlamına gelen okurun duygusal yüklenmesi, “cana yakınlık dizgesi” olarak adlandırılacak dizgeyi oluşturan metinsel yöntemlere bağlıdır. Metinde yanılsama etkisi söz konusu olduğunda bu dizgeyi oluşturan belli başlı kodlamalar önemli bir işleve sahiptir.

Anlatımsal, duygusal ve ekinel bilgiler, okurun metni anlatı kişisi aracılığıyla alımlamasını olanaklı kılar.

İmgelemsel etkiye gelince, her metin anlatı kişilerinin varlığı ile okuru simgesel olarak çağrıştırılmış bir sahnenin içine çeker. Bu nedenle anlatı kişisi olduğu gibi değil de durumun bir ögesi olarak sahnede yerini alır. Çeşitli suç, törel ve erotik sahneler gibi durumlar okuma eyleminden ayrı tutulamayacak gözetlemecilik (dikizleme) üzerinde önemli bir rol oynarlar. Bir başka deyişle, anlatı kişileri, toplumsal yaşamla yasaklanmış duyguları okurun yaşamasını imgelemsel olarak olanaklı kılar. Bu bağlamda anlatı kişisini ıralayan istek, bilgi ve erk kiplikleri *libidonun* değişmez biçimlerine göndermede bulunan kiplikler olarak karşımıza çıkar.

Philippe Hamon göstergebilimsel örnekçesini ilk olarak “*Pour un statut sémiologique du personnage*” adlı makalesinde oluşturmaya başlar. Daha sonra *le personnel du roman* ve *Texte et idéologie* adlı kitaplarında genel göstergebilimsel ilkelerden hareketle oluşturduğu bu yaklaşımını Emile Zola’nın yapıtlarına uygular.

Bu yaklaşımın göstergebilimsel olmasının nedeni Hamon’un, anlatı kişisini dilin göstergeleriyle aynı sınıflamaya katmasından kaynaklanır. Böylelikle, dışsal bir gerçekliğe göndermede bulunan ve sözlüklerde betimlenebilen *göndergesel göstergeler* (*signes référentiels*: masa, ağaç, güneş) sözcelem durumuna göndermede bulunan anlamsal olarak tanımlanmamış *göstericiler* (*déictiques*; je, ici, maintenant, ben, burada, şimdi) ve konuşma ya da yazı zincirinde önce ya da sonra, yakın ya da uzak olarak sözceden ayrık bir göstergeye göndermede bulunan, sözcenin önceki bir ögesinin yerini alan *artgönderimsellerin* (*anaphoriques*; celui-ci, il, elle; .bu, şu, o gibi) dildeki (langage) varlığından hareketle Hamon anlatı kişilerini üç ana ulama ayırır.

Göndergesel kişiler (personnages-référentiels): Gerçeklikleri bir ekinin değişmez ve devinimsiz kıldığı, bir bakıma “tip” olmuş tarihsel, söylensel ve toplumsal kişilikler söz konusudur.

Gösterici kişiler (personnages-déicétiques/embrayeurs): Sözcelem durumuna göndermede bulunan, bir başka deyişle kurgu içinde yerini belirledikleri yazara ya da okura göndermede bulunan kişilerdir.

Artgönderimsel kişiler (personnages-anaphores): Anlatının ardışıklığını hazırlayan yalvaç, kâhin ve vaiz betileri ile öykünün anlaşılmasındaki temel öğeleri anımsatan yaşamöykücü, araştırmacı ve arabulucular bunlar arasında sayılabilir. Yapıtın özgün dizgesine göndermede bulunurlar ve böylelikle anlatının bütünlüğünü ve tutarlılığını sağlarlar. Öyle ki sözce düzeyinde sözcükler, tümceler ve uzun ya da kısa dizinsel/dilbilgisel unsurlar ve yapıtın özgün dizgesine göndermede bulunan yapılar olarak belirirler.

İlk ulamda yer alanlar metin dışı göndermeler içermelerine karşın, son iki ulamdakiler metin içi ve metinle birlikte bir anlam kazanırlar. Böylelikle anlatı kişisi, üç ayrı düzeyde, göstergebilimsel açıdan üç işlevi ve üç etkiyi yerine getirerek metnin tutarlılığı ve anlamı üzerinde etkin bir öğeye dönüşür.

KİŞİLER	İŞLEV	DÜZEY	ETKİ
Göndergesel	Gönderge	Dış Gerçeklik	Gerçeklik
Gösterici	Gösterici	Sözcelem	İletişim
Artgönderimsel	Artgönderimsel	Tutarlılık ve Dilin düzenlenmesi	Yinelemsel

Yukarıda yapılan bu sınıflamanın sınırları kesin ve değişmez değildir. Bir başka deyişle anlatı kişisi bu ulamlardan yalnızca birinde yer alabildiği gibi birkaçının ya da hepsinin birden özelliklerini aynı anda sergileyebilir. Bu anlamda, kişinin bağlamdaki işlevsel anlamlılık/çokanlamlılık özelliklerini saptamak gerekir. Öyle ki kişi, bir 'süreksiz gösterilene' (*signifié discontinu: bir kişinin anlam ve değeri*) göndermede bulunan 'süreksiz gösteren' (*signifiant discontinu: belli sayıdaki metinsel gösterge*) olarak değerlendirilir"¹. Böylelikle, kişi metin

¹ Philippe Hamon, "Pour un statut sémiologique du personnage » in *Poétique du récit*, Editions du Seuil, 1977, ss. 124-125.

tarafından dağınık göstergelerle gelişimsel olarak ortaya koyulur ve yalnızca anlatının sonunda bütünsel bir anlama ulaşır. Sonuç olarak, kişi “her zaman bir bağlam etkisinin işbirliği (metin içi anlamsal ilişkilerin vurgulanması) ve okur tarafından yürütülen bir belleğe yerleştirme ve yeniden yapılandırma etkinliği”¹ olarak karşımıza çıkar.

Bu çıkarımlardan hareketle Hamon, anlatı kişilerinin anlam, değer ve önemini belirlemek amacıyla incelenecek üç alan belirler:

Varlık: ad, adlandırmalar ve portre: beden, giyim, tinsel durum, yaşamöyküsü

Eylem: izleksel/eyleyensel rol ve işlevler

Hiyerarşik Önem: nitelik, dağılım, özerklik, işlevsellik, uzlaşımsal önbelirtme, anlatıcının açık yorumu (konum ve değer).

1. Varlık Olarak Kişi

1.1. Ad

Kişinin varlığı, ona bir bireysellik kazandıran ve gerçeklik etkisinin en güçlü araçlarından biri olan özel adın verilmesine bağlıdır. Kişi adları söz konusu olduğunda ‘gösterilen’den ya da kavramdan hareketle anlatımı, gösterilenin bağlandığı ‘gösteren’leri incelemenin olanaklı olduğu sözlükbilimsel ve anlambilimsel bir çalışma alanı ortaya çıkar. Kişi adlarının, toplumların ekinse, tarihsel, töresel, geleneksel, dilsel, dinsel, folklorik ve yöresel yaşamlarının bir yansıması olduğu özeleldbilimin (onomastique) yazın ve eleştiri çevrelerinde de kabul gören doğru bir çıkarımıdır.

1.2. Adlandırmalar

Bir anlatıda, kişinin varlığı, öznesi olduğu adlandırmalarla da incelenebilir. Öyle ki, bir kişiyi “kahramanımız” ya da “bu genç adam” olarak adlandırmak, özel ad ile aynı duygulu etkiye neden olmaz. Adlandırma, kişiye özel adının dışında başka bir adın verilmesi, lakap takma ve sözdizimsel yapıda kişinin yerine geçebilen

¹ R. Wellek –A. Warren, *La Théorie littéraire*, Fransızca çeviri, Paris, Gallimard, 1971, s. 126.

tüm sözcük gruplarının gündeme getirilmesi olarak görülür. Bu bağlamda, kişinin eylemleri, görünüşü, adlandırmayı yapan öznenin söz konusu kişiye bakış açısı ve o kişiye yüklediği mantıksal, duygusal, bedensel ve eylemsel içerikleri, vb. kapsayabilir. Dilin “*mantıksal ve coşkusallık işlevlerini adlandırma yoluyla yerine getirdiği*”¹ düşünülürse bu durum kaçınılmazdır. Adlandırmanın nedenselliği ise dile getirildiği bağlamla açıklanabilir ve ancak bağlamla bir anlam kazanabilir.

1.3. Portre

Bir kişinin bedensel, tinsel ve törel yönleriyle betimlemesi olarak portreyi tanımlamak kabul gören, kısa ve tutarlı bir tanımlamadır. Gündelik yaşamdan farklı olarak yazınsal yapıtlar söz konusu olduğunda kişilerin görünüşleri ve kişilikleri ile ilgili anlatım biçimleriyle karşı karşıya kalır. Daha geniş anlamda portreyi, adı, giyimi, bedensel ve tinsel özellikleriyle, başka hiçbir kimseyle aynı olmayacak - kuşkusuz bezelikler her zaman olasıdır - şekilde yeterli ve gerekli göstergeleri ve uygulamaları kullanarak yazarın anlatısında bir bireyi oluşturma uğraşı olarak tanımlayabiliriz. Anlatı boyunca kişinin gösterdiği değişim, gelişim ve dönüşümlerin okura sunulmasındaki en etkili araçlardan biri portre aracılığıyla yazar “*bir bireyi benimsetir ve sınırlarını çizer, bir varlığın genel niteliklerini özetler. Yavaş yavaş yazının sağa doğru ilerlemesiyle biri resmedilir ya da kendi kendini resmeder.*”²

Philippe Hamon portre incelemesi ile ilgili olarak *beden, giyim kuşam, tinsel durum ve yaşamöyküsü* gibi dört ana değişkeni irdelemeyi önerir. Portreyi oluşturan bu değişkenler, her anlatıda ve bütün kişiler için elbette bulunmayabilirler. Her anlatıda, her bir kişi için sadece bazı alanlar ele alınmış olabilir. O halde, herhangi bir anlatıda, niçin kişinin bedensel olarak değil de tinsel olarak betimlendiğini ya da öz/yşamöyküsel değil de giyim kuşamla ilgili olarak betimlendiğini sorgulamak gerekir. Betimleme alanlarının seçimi, kişni değeri ve anlamının bütünleyici kısmını oluşturur. Böylece anlatı bütünündeki kişiler kadrosu içinde birincil ve ikincil kişiler arasında ayırım yapmak kolaylaşır.

¹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Kitapevi, İstanbul, 1988. s.15.

² Jean-Philippe Miraux, *Le portrait littéraire*, Hachette Livre, Paris, 2003, s. 5.

2. Eyleyen Olarak Kişi

Hamon bu inceleme alanında, greimasçı yaklaşımın deneyimlerinden, iki temel kavramından yararlanır; *izleksel roller* tinsel ve toplumsal ‘tip’ olarak, *eyleyensel roller* ise anlatımsal devinimin temelindeki etkin güç olarak kişiyi incelemeyi kapsar. Çalışma alanını da şöyle belirler:

“Bir metnin kişiler dizgesini incelemek, bir dizi indirgemeler ve sınıflandırmalar yapmak demektir: Öncelikle, bir yandan temel niteliklerin ya da eksenlerin, öte yandan daha soyut düzeyde isteme, bilme ve yapma kipliklerinden hareketle oluşturulmuş eyleyensel rollere indirgenebilir olan başlıca saptamalarla kişinin metinsel görünümünü meydana getiren düzenlenmiş eylemler ve kipliklerden geçmek demektir. Ve daha sonra da, sözcelem ve sözce düzeylerinde bir işlevselliği olan eylemler arasında ayırım yapmak demektir.”¹

2.1. İzleksel Roller

Bir anlatı izlencesinde bu roller çok çeşitli ve sayıda olabilirler. Ancak bunlardan bazıları romanın anlaşılması için daha belirgindirler. Bir başka deyişle, düğümün ayrıcalıklı kıldığı eylem alanlarına katılmalarıyla daha önemli ve göz ardı edilemez bir içerik kazanırlar. Hamon, bu eylem alanlarını, kendi aralarında kişilerin karşılaştırılmasını sağlayan, cinsiyet, coğrafi köken, düşüncü ve maddiyat gibi genel izleklere göndermede bulunan, “*yeğlemeli eksenler*” olarak adlandırır. Ona göre bu eksenlerin belirlenmesi, incelenen romanda en çok yinelenen eylemlerin *dağılımı*, en belirleyicilerinin *işlevsellik*, türdeş olanlarının ise *eşanlamlılık* terimlerinin ortaya koyduğu ölçütlere bağlıdır. Bir başka deyişle, izleksel rollerin belirlenmesi, eylem alanlarının ortaya koyduğu bu terimlerle açıklanabilir. Böylece, anlatı bütünündeki oyuncuların rolleri, gerçekleştirdikleri eylemler, törel ve toplumsal tutumlar, mesleklerine ilişkin roller, tinsel nitelikler ve ailesel roller aracılığıyla belirginleşir.

¹ Philippe Hamon, *Le Personel du Roman*, Droz, Genève, 1998, s.186.

2.2. Eylensel roller

Kuşkusuz ki bir romanda kişiler, anlatısal oluşturanların içerisinde büyük ölçüde eylemleri ile kendilerini gösterirler. Hamon'nun dediği gibi “*anlatının konuşmalarının ve dönüşümlerinin dayanağı*”¹ olan kişilerin varlıklarının kurguyla belirlendiğini unutmamak gerekir. Bu bağlamda anlatı, kişileri var ederken gerçekte kişiler de varlıkları ve eylemleri ile anlatıyı oluştururlar.

Kişilerin karakterlerini yapıttaki eylemlerinden çıkarma düşüncesi Aristo'dan bu yana birçok çalışmanın başlangıç noktasını ve eleştiri geleneğinin temelini oluşturmuştur. Belirgin bir biçimde kişinin değer ve işlevini, bir başka deyişle kişinin anlamını çevrelemeye olanak sağlayan ve temellerini Greimas'ın ortaya koyduğu eyleyen kavramından alan eyleyensel rolleri incelemek için Hamon, iki soruyu gündeme getirir. Bunlardan ilki, kişinin istemesi, yapabilmesi, zorunda olması ve bilmesi arasında ortaya çıkan anlatımsal izlencenin ne olduğudur? İkinci ise, anlatımsal izlencede özellikle de başkışının/kahramanın izlencesinde öteki kişilerin rolü nedir? (karşı çıkan, yardım eden, nesne, gönderen, gönderilen) sorusudur. Bir başka deyişle anlatı düzeyinde, kişinin eyleyen olarak üstlendiği işlevler belirlenir.

Özetle izleksel roller, dağılım, işlevsellik ve eşanlamlılık açısından, kişilerin anlatı izlencesinde gerçekleştirdikleri eylemlerle ortaya çıkar. Böylelikle kişilerin cinsiyet, yaş, coğrafi köken, aile ve düşünsel olarak ortaya koydukları benzerlik ve ayrışıklıkları gözlemlemek kaçınılmaz olarak önem kazanır. Eyleyensel rolleri biçimlendiren istek, erk ve bilgi kiplikleri birbirlerine eklemlenerek, iç içe geçerek ya da dönüşümlü olarak anlatı kişilerinin geçirdikleri değişim ve dönüşüm durumlarına göndermede bulunurlar ve genel anlatı izlencesini oluştururlar. Bir durumdan diğerine geçişi sağlayan eylemsel içeriklerin yönlerini belirleyen ve durağan/devinimli, içsel/dışsal, soyut/somut, bireysel/toplumsal, tinsel/bedensel ve uzamsal/zamansal değişikliklerin temelini oluşturan bu kipliklerdir.

¹ Philippe Hamon, « Pour un statut sémiologique du personnage » in *Poétique du récit*, Editions du Seuil, 1977. s.125.

3. Hiyerarşik Önem

Philippe Hamon'un önerdiği göstergebilimsel incelemenin bu üçüncü ulamı, anlatının değişik oyuncuları arasındaki 'hiyerarşi' ve 'kahraman' sorununa göndermede bulunur. Kişiler dizgesinin ortaya koyduğu bu görünüm doğrudan doğruya metin tarafından düzgülenmiş bir sınıflamaya ve doğrudan metnin okunabilirliğine göndermede bulunur. Genel olarak, kahramanın bir anlatıdaki en önemli kişi olarak tanımlanması üzerinde bir uzlaşma söz konusudur. Hamon bu uzlaşıdan hareketle "böylesi bir önemi açığa çıkarmayı ve belirlemeyi sağlayan şey nedir?" sorusuna altı değişkenden hareketle yanıt bulmaya ve kişinin 'kahramansallığı'nı yorumlamaya çalışır: "niteleme, dağılım, özerklik, işlevsellik, uzlaşımsal önadlandırma ve anlatıcının açık yorumu". Bunlardan ilk dördü kahramanın öteki anlatı kişilerinden "farklılığını", son ikisi ise kimliğini belirlemeye göndermede bulunurlar.

3.1. Niteleme

Niteleme açısından bakıldığında ayrımsal nitelikleriyle kahramansallığı kabul edilen bir betinin bedensel ve tinsel olarak diğerlerinden daha fazla ya da daha az betimlenip betimlenmediği, soyağacı ya da dile getirilmiş bir geçmişinin, bir diğer önemli kişiyle ilişkisi (genelde aşk), bir adının, lakabının ya da soyadının olup olmadığı, öykünün bir oyuncusu ya da anlatıcısı, yinelenen bir beti olup olmaması, vb... önemlidir.

3.2. Dağılım

Dağılım ise kişinin yalnızca ortaya çıkma sıklığı değil aynı zamanda nerelerde ortaya çıktığıyla ilgilidir; kısacası kahraman ve diğer anlatı kişileri arasındaki ayrım, anlatı süresince ne kadar göz önünde oldukları ve anlatının nerelerinde ortaya çıktıkları ile doğru orantılıdır.

3.3. Özerklik

Kahramanın özerkliği onun tek başına ya da ikincil kişilerden biriyle ya da birçoğu ile birlikte görünüp görünmemesi durumlarıyla açıklanır. Hem iç konuşma hem de karşılıklı konuşma sahnelerinde yer alması ve uzamda yer değiştirme

yeteneğini kullanması, sürekli bir arayış ve devinim içinde olması anlatı kişinin kahraman olarak nitelendirilmesine olanak sağlar.

3.4. İşlevsellik

Kahramanın işlevselliği ‘varlık’ olarak ayırık ancak aynı eyleyensel görünümü sürdüren bir anlatı kişisi olup olmamasına bağlıdır. Şüphesiz ki roman türü söz konusu olduğunda, kahraman her zaman bu eyleyensel görünümdeki eylemlerin tümünü başaramasa da kuşkusuz bakışık eylemleri yerine getiren anlatı kişisidir.

Kahramanın farklılığına göndermede bulunan bu dört değişkenle birlikte uzlaşım sal ö nadlandırma ve anlatıcının açık yorumu da onun kimliğine ilişkin verileri sunar okura.

3.5. Uzlaşım sal ö nadlandırma

Yazınsal türün belirleyici olduğu uzlaşım sal ö nadlandırmada, gösteren düzeyinde başından sonuna hemen hemen anlatının her kesitinde özel adlarının yinelenişi, eşgönderge ve yerine geçen dilbilgisel öğelerin bolluğu kahramanları ikincil kişilerden ayırklaştırır.

3.6. Anlatıcının açık yorumu

Dil, uygulayım ve gündelik toplumsal ilişki değişkenleri aracılığıyla beliren anlatıcının açık yorumu kahraman/ların “olmak” ya da “görünmek” arasındaki dönüşüm ve değişimlerinin belirlenmesine olanak sağlar. Böylelikle kahramanlar değişik kimlikleri, kişilikleri ve belli bir ekin ve uygarlık eşliğinde çeşitli biçimlerde oluşturulmuş ve yine bu ekin ve uygarlık tarafından belirlenmiş yaşamları eşliğinde yazarın stratejisine uygun olarak anlatıdaki yerlerini alırlar. Bildik bir öykünün eyleyenleri olmalarına karşın duyumsattıkları, özgün kişilikleri, eğretilmeli varlıkları ile okurun belleğinde yer ederler.

SONUÇ YERİNE

Görüldüğü üzere kişiye bakışlarında hareket noktaları aynı olmasına karşın birbirinden farklı yöntemler izleyerek anlatı çözümleme örnekçeleri sunan yaklaşımlarla karşı karşıyayız. Anlatımsal göstergebilim kişiyi “eyleyen” olarak betimler ve “yaptığı” ile sınırlandırır. Hamon kişinin “varlık” boyutu olmaksızın anlatımsal göstergebilimin ortaya koyduğu biçimiyle eylem alanlarının yetersiz kalacağını imler. Gösterge-edimbilimsel yaklaşım ise bu varlık ve eylem alanlarında biçimlenen anlatı kişinin okur üzerinde bıraktığı etki ve bu etkilerin nasıl oluştuğu ile ilgilenir. Süredizinsel olarak birbirlerinin takipçisi olan bu üç yaklaşımın birbirlerinden etkilenmesi doğaldır. Bu durumun en belirgin kanıtı olarak, Greimas’ın Propp örnekçesinden esinlemesi, Hamon’un eyleyensel ve izleksel rolleri örnekçesinden ayrı tutmaması, Eco ve Jouve’un Hamon örnekçesindeki varlık alanlarından yararlanması gösterilebilir.

Sonuç olarak romanlardaki en vazgeçilmez yerlemlerden biri olan kişiler dizgesinin düzenlenişi ve işleyişi, anlamı ve değerleri belirlemek için yöntembilimsel kesin bir tutum öneren üç değişik yaklaşım söz konusudur.

KAYNAKÇA

ECO Umberto, *Alımlama Göstergebilimi*, çev: Sema Rifat, Düzlem Yayınları, 1991.

ECO Umberto, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, Türkçesi: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 1995.

ECO Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Türkçesi: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 1996. HAMON Philippe, *Du Descriptif*, Hacette Supérieur, Paris, 1993.

EZİLER Kıran Ayşe, Kıran Zeynel, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayıncılık, 2. baskı.2003

GREIMAS A.J., *Sémantique Structurale*, Librairie Larousse, Paris 1966.

GROUPE d’Entrevignes, *Analyse Sémiotique des Textes*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon.

- HAMON Philippe. *Texte et idéologie*, QUADRIGE/PUF. Paris, 1997.
- HAMON Philippe, *le personnel du roman*, Droz, 1999
- JOUVE Vincent. *l'effet-personnage dans le roman*, PUF 2. basım, 1998.
- MIRAUX Jean-Philippe, *Le portrait littéraire*, Hacette Livre, Paris, 2003.
- PROPP Vladimir, *Masalın Biçimbilimi*, çev: Mehmet Rifat/Sema Rifat, BFS yayınları, 1985.
- RİFAT Mehmet/RİFAT Sema, Boyat Taçlan, GÜRPINAR Yurdagül, *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri*, Sözce Yayınları, İstanbul, 1988.
- RİFAT Mehmet, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları / 1 *Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, Yapı Kredi Yayınları, Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, 2005.
- RİFAT Mehmet, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları / 2 *Temel Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, 2005.
- UÇAN Hilmi, *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2002.
- VARDAR Berke *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, yönetiminde, ABC Kitapevi, İstanbul, 1988
- WELLEK René – WARREN A., *La Théorie littéraire*, Fransızca çev., Paris, Gallimard, 1971.
- YÜCEL Tahsin, *Anlatı Yerlemleri kişi/süre/uzam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993